

KEMAL PAŞA-ZADE'NİN YUSUF U ZÜLEYHA'SI

AGÂH SIRRI LEVEND

İbn-i Kemal adıyla de anılan Kemal Paşa-zade Ahmed Şemseddin (Ö.H.2 şevval 940 - M. 1533) in *Yusuf u Züleyha'sı*, Türkçe kaleme alınmış "Yusuf u Züleyha" mesnevîleri arasında, Hamdullah Hamdi'nin eserinden sonra önemle yer alır.

Bibliyografya (yerli kaynaklar): *Sehi* (s. 43); *Latifi* (s. 79); *Ahdi*; *Aşık Cl.*; *Hasan Çl.*; *Beyani*; *Riyazi*; *Mecdi*, *Şakayık t.* (s. 381); *Âli, Künh* (Yavuz devri bilginleri arasında, c. 3, yk. 201); *Mustakim-zade*, *Devhatü'l-Meşayih*; *Mustakim-zade*, *Mecelle*; *Evliya Çl.*, *Seyahat-name* (c. 1, s. 345); *Tevfik*, *Kafile* (s. 39); *Hamid Vehbi*, *Meşahîr-i İslâm* (s. 1551-1583); *Ş. Sami*, *KLM* (c. 5, s. 3885); *Naci*, *Esami* (s. 22); *Faik Reşat*, *Eslâf* (c. 1, s. 6-11); *Faik Reşat*, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (c. 1, s. 253-259); *Bursalı Tahir*, *OSM* (c. 1, s. 223); *Uzun Çarşılı*, *Osmanlı Tarihi* (c. 2, s. 668-671); *İsmet Parmaksızoğlu*, "Kemal Paşa-zade", *İA* (cüz 62, s. 561-566); *Nail Tuman*, *Tuhfe-i Naili*; *Şerefeddin Turan*, *İbn Kemal*, *Tevarih-i Al-i Osman VII. Defter* (tıbkıbasım), Ankara 1954 ve *VII. Defter* (tenkidli transkripsiyon) baştaki inceleme, Ankara 1957; *Agâh Sırrı Levend*, *Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Beyin Gazavat-namesi* (s. 4, 17, 43, 170, 173); *Adsız*, *Kemal Paşaoğlu'nun eserleri* (Şarkiyat Mecmuası, VI (1956)'den ayrı basım); *Cahit Kavcar*, *Kemal Paşa-zade ve Yusuf u Züleyha'sı*, *Türk Dili Araştırmalar Yıllığı-Belleten*, (1969'dan ayrı basım).

Eserin yazıldığı tarih: II. Bayezit devri.

Beyit sayısı: 7777.

Eserin bulunduğu yer: İst. Üniv. Ktp., Ty. No. 1811, 3697: Süleymaniye Ktp., Lala İsmail No. 621; Fatih Millet Ktp., Emirî, manzum No. 1171; bir nüshası bende.

İncelenen nüsha: bende ki nüsha.

Karşılaştırılan nüsha: Fatih, Millet Ktp., Emirî, manzum, No. 1171.

Eser şu beyitle başlıyor:

İlahî gönca-i ümmidümi aç
Yüzime ebr-i rahmet şebnemin saç¹

¹ Bu beyit Cami'nin Yusuf u Züleyha mesnevisinin ilk beytinin çevirisidir.

Münacat, üç tevhid (biri kaside), varlığın delilleri, münacat, na't, na't (kaside), nasihat, padişaha övgü ve nasihat (kaside), II. Bayezid'e övgü, tekrar padişaha övgü, "sebeb-i te'lif", varlığın tecellisi, aşkın fazileti, manzum sözün fazileti, Âdem Peygamber'in "misal iklimi"ne bakarken Peygamberler ve veliler arasında Yusuf'un güzelliğini görüp hayran oluşunu tesvir eden manzumelerden sonra eser başlıyor:

Şair, "Sebeb-i te'lif" bölümünde:

Zamâne çeşm-i dilber bigi hûn-rîz v.20 a
 Güzeller zülfi bigi fitne-engîz
 Güni nâkeslerüñ olmuşdı nevr-rûz
 Gicesi rûzdan kadrile pîrüz²
 Zamâni cehlile tutmuşdı deycür³
 Çerâğ-ı ma'rifet kalmışdı bînür
 Ser-efrâz olmuşıdi câf ü nâdân⁴
 Ayakda kalmışıdi ehl-i 'irfân

beyitleriyle zamaneden şikâyet ettikten sonra, devrin bu hali karşısında her şeyden usandığı bir sırada, gönlünün nasihatlarına uyarak bir köşeye çekildiğini, sonunda "Ruh-ı Kuds"ün kendine hitabından cesaret alarak bir eser kaleme almak istediğini kaydediyor. Manzum sözün faziletinden bahseden manzumede:

Geçürdi nevbetin Şîrîn ü Husrev v.28a
 Gerek söz tahtına bir husrev-i nev
 Cemâl-i Yûsuf u 'ışk-ı Züleyhâ
 Kıla çün tütî-i tab'um şeker-hâ⁵

 Çû ahsendür bu kamu kışşalardan
 Gerek kim nazmola bervech-i ahsen
 Buña ahsen didi çün Hâk ta'âlâ
 Kimüñ ne zehresi var kim diye lâ⁶

² Pîrüz = uğurlu, mutlu.

³ Deycür = karanlık.

⁴ Câf = ahlaksız.

⁵ Şeker-hâ = şeker çiğneyen.

⁶ Zehre = cesaret, ciğere yapışık öd kesesi.

.....
 Okıyanlar ideler hayrile yād
 İşidenler diyeler āferīn-bād

beyitleriyle kaleme alacağı konuyu belirtmiş oluyor.

Şair şu beyitlerle hikâyeye giriyor:

Cevāhir-senc-i deryā-yı ma'ānī v.30a
 Varaḳ-gerdān-ı vaḫy-ı āsmānī⁷
 Tevārīḫ-i cihānden keşfidüp rāz
 Virür Ādem deminden böyle āvāz
 Çün icād itdi Ḥaḳ anı keremden
 Vücūda geldi şahrā-yı 'ademden
 İrişdi cānib-i Ḥaḳ'dan bu fermān
 Ki ide 'ālem-i ervāḫı seyrān
 Mişāl iklīmine çün oldı nāzır
 Gelüp evlād öñinde oldı ḫāzır
 Şufūf-ı enbiyā vü evliyā hep
 Gelüben tırdılar yer yer müretteb
 Turur karşına şaf şaf ḫalāyık
 Ḳamūnuñ vaz'ı ḫōş tertibi lāyık
 Eğer şāh ü gedā ger bay ü yoḫsul
 Gelüp karşıda turmuşlardı ḳol ḳol

Ādem Peygamber sırayla bunları seyrederken, Yusuf'un güzelliği görününce ona hayran olarak:

Didi Yā Rab ne burcuñ mähıdur bu
 Nice çeşmüñ temāşā-gāhıdur bu

Allah bu hitaba "Bu senin gözünün nurudur. Yakub'un fidamıdır. Şahlık tacını giyecek, güzellik mısırının padişahı olacaktır. Sen ona ne lāyık görürsün" diye cevap verir. Ādem de:

Didi ne ḫüsn kim evlādumuñ var v.31b
 İki bahşın buña gördüm sezā-vār

⁷ Varaḳ-gerdān = sayıfa çeviren.

Buña hâş olsun iki bahşı hüsniñ
Bu olsun şeh-süvârı raşş-ı hüsniñ ⁸

Qalan halka ola bir bahşı taksîm
Naşibi her kişiye ola teslîm

Qamu şâh ü gedâ bay u dilenci
Bunuñ sülşile bula hüsni genci ⁹

Sırasıyla Âdem, Şit, İdris, Nuh, İbrahim, İshak, Yakub, peygamber olurlar. Allah Yakub'a Yusuf'u ihsan eder. Yusuf Yakub'un oniki oğlu içinde en güzelidir. İki yaşında iken Yusuf'un anası ölür. Yakub çocuğu amcasının kızı İnase'ye teslim eder. Kadıncağız çocuğu bir ana şefkatiyle büyütür. Günün birinde Yakub çocuğu isteyince kadın o kadar üzülür ki buna engel olmak için bir hileye başvurur.

Atası dünyeden kesdükde peyvend ¹⁰ v.34b
İnâs'a komışidi bir kemer-bend

Bu kemerde birçok hassa vardır.

Kuşansa hasta ger bulurdi şihhat
Beli çekmezdi ayruğ bâr-ı miñnet

Kadıncağız, bu kuşağı gizlice çocuğun beline bağlar. Sonra kuşağım kayboldu diye sızlanmağa başlar. Her tarafı ararlar. Kemer Yusuf'un belinde bulunur. O zamanın şeriatî hükmüne göre, hırsız meydana çıkınca ölünceye kadar malını çaldığı kimsenin kulu olmağa mahkûm olduğundan, bu hile sayesinde halası Yusuf'u yanında alıkoyar. Halası ölünce Yusuf babasının yanına gelir. Yakub memnundur.

*

Yazanlar bu kitâbuñ bâb u faşlın v.36a
İşitdük böyle tafşîl itdi aşlın

Ki Mağrib'de varidi bir ulu şâh
Murâdınca dönerdi mihriyle mâh

⁸ Raşş = at.

⁹ Sülş = sülüs, üçte bir.

¹⁰ Peyvend = bağ.

Atası adını urmuşdı Taymūs
Öñine tırmazidi Rüstem ü Tūs¹¹

Olup keffinde mevc-i tıgı gālib
Eli altında kalmış baħr-ı Mağrib

.....

Çi ger irmişdi gerdūna kılalı
Ve likin yoğıdı burcında māhı

Vücūdı bāğınun yoğıdı servi
Gülistānında ötmezdi tezervi¹²

Açılmamışdı güller gül-şeninde
Dirilmemişdi dāne hırmeninde

O gül-şenden ne hāşıl kim güli yok
Ötici karşıısına bülbüli yok

Yoğıdı çün soñında yād-gārı
Bu hāsretle egçerdi rüz-gārı

Tanrı'nın ihsaniyle Şah'ın güzel bir kızı dünyaya gelir. Adını Züleyha koyarlar. Züleyha onbeş yaşına gelince, güzelliğini gören hemen tutulur; cihan Leylâları Mecnun'u olur:

Melāhat gül-sitānınuñ tezervi v.38b
Leṭāfet bāğınun āzāde servi

Muşavver cevher-i cān nūr-ı dīde
Degül şan āb ü gilden āferīde¹³

Cemāli vaşfı çün şıgımaz beyāna
Mişālinden virelüm bir nişāne

Taşavvur eyleyüp hüsñ ü celālin
Kalem āyine gönlümde hayālin

Tura ol āyine cāna berāber
Ki ola tūṭi-i ṭab'um süħan-ver

¹¹ Rüstem ve Tūs = eski İran kahramanlarından iki kişinin adı.

¹² Tezerv = sülün.

¹³ Gil = çamur; āferīde = yaratılmış.

Lebi zikriyle olup şeker-hâ
Şeker-hâ tütî bigi ola güyâ¹⁴

İnüp başdan ayağa müyi bigi
Kılam rüşen cemâlin rüyi bigi

Göñül mürğına tüyi dâm-ı müşkîn
Ki bendolmuş aña biñ cân-ı miskîn

Degülde müşk ammâ müşke beñzer
Kim ola müşkil'anı fark eyler¹⁵

İdüp diqqatle şâne mü-şikâfî¹⁶
Ki kıl kıl şerh kılmış anı kâfî

Ara yirinde nâzük fark bulmuş
Ki müy u müşk anuñla fark olmuş

Bu farkile çü nâfe buldı fûrkat¹⁷
Dü nîm itdi yüreğın tîğ-ı hasret

Boyu tâze nihâl-i bâğ-ı rahmet
Yiri ser-çeşme-i âb-ı letâfet

Nihâl-i tâze vü nahl-i ser-efrâz
Ki berki şîve olmuş mîvesi nâz

Cemâli bâğ-ı cennetden nümüne
Açılmış tâze güller güne güne

İrem bâğında müşkîn hüşe zülfi¹⁸
Yaraşmış turrasile kuşa zülfi

Diledüm uzadup süsen bigi dil
İdem zülfi şîfâtın şerh kıl kıl

Hayâli güş-ı câna didi ebsem
Bu evtâr içre tutma zîr ile bem¹⁹

¹⁴ Güyâ = söyleyen.

¹⁵ Müskil'anı = müşkile anı.

¹⁶ Şâne = tarak; mü-şikâf = kılı yaran.

¹⁷ Nâfe = ahu denilen hayvanın göbeğinden çıkan misk, güzelin saçı.

¹⁸ İrem = Şeddad'ın cennete benzetmek üzere yaptırdığı bahçe; hüşe=başak, salkım.

¹⁹ Evtâr = sazın telleri; zîr = sazın ince teli; bem = sazın kalın teli.

Yürü zülfüm kılıle olma dem-sâz
Bu ipde oynayamaz değme cân-bâz

Şacı tāvūs-ı kudsîdür ki gökden
Cemâli muşhafın indürdi rüşen

Felek ders-i cemâl itmeğe telkîn
Cebîninden düzeltmiş levh-ı sîmîn

Kaşı yayı ki tāk-ı ser-nigündür
Cebîni nürmuñ üstinde nündür

Çeker başın çün ol ebrü-yı ser-keş
Hilâl eksüklüğün bilüp eğer baş

Kılur da'vâ-yı hüsnî kaşı tahrîr
İder ay alını ol da'vâyı tenvîr

Getürmüş naş anı işbâta Üstâd²⁰
Ki çekmiş nün u yazmış altına şâd

Ulaşdurmağa nûna ağzı mîmin
Elif resminde çekmiş medd-i sîmîn

Ki bu cân mülketinüñ şehriyârı
Ola iklim-i hüsnüñ nâm-dârı

Bu sîmîn meddile sıfırî dehânuñ
Birin on itmiş âşüb-ı cihânuñ

Sinân-ı Gîv ol müjgân-ı hün-rîz
Kemân-ı Rüstem ebrü-yı dil-âvîz

Beyâz-ı haddi levh-nâme-i hüsn
Sevâd-ı zülfi harf-ı hâme-i hüsn

Hümâ-yı hüsnî zülfi âşiyândur
İçinde beyzalar güşündeki dür

Kaşı tākında ruhsârı virür nür
Yanar mihrâbda şan şem'-i kâfûr

²⁰ Naş = kanıt, Kur'an'dan kanıt olarak getirilen âyet.

Uzanmış tāk-ı ebrû tā ser-i dūş
Çekinmiş tavk-ı gâbgab tā bünâ-güş²¹

Gözinüñ gamzesinden Türk ü Tâzî²²
Görür her lahzada biñ türk tâzî²³

‘Izârı âb ü zülfi ucu kullâb
Ser-i kullâbın itmiş âba pertâb²⁴

Ne mâhî belki mâhı eylemiş şayd
Ki kılmış ruhların kullâbına kayd

Yüzi üstinde hâl-i müşk-rengi
Dirür gül-şende gül şan tıfl-ı Zengî

Şorariseñ dehânile lebinden
Bu târ-ı aldur ol çeşm-i süzen²⁵

Dile didüm dehânı sırrın aña
Didi yok añmazam söz şıgmaz aña

Lebinden gonca beñzer râz almış
Sözün yitürmüş ü dem-beste kalmış²⁶

Leb-i la‘li ider nâzük hayâli
Şafağdan gösterür şekl-i hilâli

Lebinden alınur ağzı nişânı
Şarâb açar belî râz-ı nihânı

Dehâm güyyâ dürc-i güherdür
Ki olmuş la‘l ü gevherden içi pür

Haţâdur aña teşbîh itme dürri
K’anuñ her biridür bir necm-i dürri

Şamer hem-şehrîsidür kevkebinüñ
Şeker hem-şîresi şîrin lebinüñ

²¹ Gâbgab = çene altı; Tavk = gerdanlık; bünâ-güş = kulak tozu.

²² Tâzî = Arabî.

²³ Türk tâz = koşma, seyirtme.

²⁴ Kullâb = çengel; Pertâb = sıçrama; atılma, uzağa atılan ok.

²⁵ Târ = iplik, tel; süzen = iğne.

²⁶ Dem-beste = soluğu kesilmiş, tutulup kalmış.

Şekerden sîb ol sîmîn zenaḥdân ²⁷
 Şeker ḥurmâdur ol la'l-i dür-efşân
 Zenaḥdânı öñinde çâh-ı zemzem ²⁸
 Şızup ol çehden inmiş kaṭra-i nem
 Dirilmiş bir araya ğabğab olmuş
 Bu çâh anuñla zîb ü zeyn bulmuş
 Dile qalmaz qarâr ü tâb anda ²⁹
 Ki hem çâh ola hem gird-âb anda

.....

İki pistânı iki ğonca-i ter
 Ki olmuş tâze berg-i gül aña yer
 Yeḥûd iki ḥabâb-ı 'ayn-ı kâfûr ³⁰
 K'anuñ vaşfindadır nûru'n'alâ nûr ³¹

.....

Gören dirdi o câyile miyânın ³²
 Aşılmış bir kılile kûh-ı sîmîn
 Ne sîmîn sāğar olur nâfı Yâ Rab ³³
 Ki olmuş âb-ı luṭfile lebâ-leb
 Şikem çûn taḥta-i kâkum daḥi nerm ³⁴
 Ne çekmiş zahmeti ne görmüş âzerm ³⁵
 Anuñ ardındağı ol kûh-ı sîmîn
 Kerîm alını bigi yüzinde yok çîn ³⁶

.....

Bu ḥüsnile o mihr-i âsmân-gîr
 Toğar aya ye toğ ya toğaram dir

²⁷ Sîb = elma; zenaḥdân = çene çukuru.

²⁸ Çâh = kuyu.

²⁹ Tâb = takat.

³⁰ Ḥabâb = suyun üzerindeki kabarcıklar; 'ayn = pınar, göz.

³¹ Nûru'n'alâ nûr = nur üzerine nur.

³² Miyân = bel.

³³ Nâf = göbek.

³⁴ Şikem = karın; kâkum = kediye benzeyen bir canavar ki derisinden kürk yapılır.

³⁵ Âzerm = utanma, şefkat.

³⁶ Çîn = buruşukluk.

Züleyha'nın bu güzelliğini görenler şu yolda gazel söylemişlerdir (bir gazel). İnsanlar arasında eşi olmayan Züleyha hayatının değerini bilmekte, yanındaki güzellerle gece gündüz içip eğlenip safa sürmektedir. Bir gece düşünde bir güzel görür:

Gülistân-ı İrem'de tâze şimşâd³⁷ v.44b

Boyına bende olmuş serv-i âzâd

Şalup gün yüzine ebrûsı sâye

Kemend atmış saçı Hindûsı aya

Mehi divâne kılmış ol perî-gîr

Ki şalmış üstine zülfini zencîr

Cebîni bağlamış kaşında maḥmil³⁸

Meh-i bedr eylemiş şan kavsi maḥmil³⁹

Güli üstinde reyḥânın tağıtmiş⁴⁰

İrem bâgını çeşmi gâret itmiş⁴¹

Ruḥı ḥâlî gül üzre müşk uvağı⁴²

Düm-i tâvûsı var yok perr-i zâgı⁴³

Henüz ay yüzi üzre ağmamış miğ

Daḥi ḥaṭ çekmemiş süsen bigi tiğ⁴⁴

Yüzünü olmamış mû sâye-bânı⁴⁵

Daḥi Mûsâ'ya dirdi *len terânî*

Şorarsañ çeşme-i cândur tudağı

Ne Mûsâ başmamış Hızru'ñ ayacağı

Şaçı Hindû-sitân ü ḥâlî fülful⁴⁶

Gözi âhû-yı Çîn zülfi sünbül

³⁷ İrem = Şeddâd'ın cennete benzetmek için yaptırdığı meşhur bahçe; şimşâd = şimşir ağacı.

³⁸ Maḥmil = adam oturmak için deve üstüne konulan iki taraflı oturak ve içindeki yük, burada ikinci anlamda.

³⁹ Maḥmil = burada birinci anlamda.

⁴⁰ Reyḥân = fesliğin çiçeği.

⁴¹ Gâret = yağma.

⁴² Uvağ = ufak.

⁴³ Düm = kuyruk; zâg = karga.

⁴⁴ Süsen = susam çiçeği.

⁴⁵ Mû = kıl.

⁴⁶ Fülful = karabiber

Bu âhû-çeşm'e ol zülfi girih-gîr⁴⁷
 Tağar biñ şir-i ner boynına zencîr⁴⁸
 Şanur gören yüzinde sîm-gün med
 Kamer şağ itmiş engüşt-i Muhammed
 Şalar zülfi şemîmi cânı dâma
 Değer bir şemmesi biñ Rûm u Şâm'a
 Cemâli üzre zülfi cîme beñzer
 Dehânı şems içinde mîme beñzer
 Ne zîbâ çâh olur ol çâh-ı ğabğab
 Ki olmuş âb-ı hayvânla lebâ-leb
 Leb-i la'li içinde dürr-i dendân
 Şafağ içinde şan berg-i dıraşşân
 Şarâb-ı nâz idüp gül-gün yüzini
 Humâr-ı şîveden süzmiş gözini
 Çekilmiş gözlerine sürme-i nâz
 Dile kirpiklerinden nâvek-endâz⁴⁹
 Gözinüñ sürmesine nâz katmış
 Cihânuñ varın almış nâz şatmış
 Tebessümde dehânından şeker-rîz⁵⁰
 Tekellümde zebânı şekker-âmîz⁵¹
 Virüben fitne uyğusun gözine
 Perîşân eylemiş zülfin yüzine
 Ser-i zülfini kılmış pîç ü derhem⁵²
 Aşılmış bir kılında iki 'âlem
 Dizilmiş 'arızına dür bigi der⁵³
 Şanasın berg-i gülde jâle-i ter

⁴⁷ Girih-gîr = düğümlü.

⁴⁸ Ner = erkek.

⁴⁹ Nâvek-endâz = ok atan.

⁵⁰ Rîz = dök, şeker-rîz = şeker döken.

⁵¹ Şekker-âmîz = şeker karıştıran.

⁵² Pîç = büklüm, kıvrım; derhem = karışık.

⁵³ Der = ter.

Gül-i ter üzre sünbül deste deste
Kimi olmuş perîşân kimi beste

Bu hüsne değmesün diyü yavuz dil
İdinmiş boynına zülfin hamâyil

Züleyha düşünde gördüğü güzele aşık olup hasta düşer. Yanıp tutuşur, bir gazel okur. Züleyha düşünde gördüğü güzel yüzü can levhasına nakşedip ondan başka bir şey düşünmez olur. İçi şevkile dolar, bir gazel okur.

Züleyha derdini saklamağa çalışır. Yanındaki kızlarla içip eğlenirken yüreği kan ağlar, ama sesini çıkarmaz (Züleyha ağzından bir gazel). Züleyha geceleri uyumaz. Düşünde gördüğü güzele seslenir (bir gazel).

Züleyha'nın yiyip içmeden kesildiğini, gündün güne sararıp eridiğini gören cariyelerin kimi, yavuz göz değdi, kimi, periler bu hale koydı, kimi, büyü-
lendi, diye düşünür, kimi de, bunun aşk işi olduğunu anlar.

Züleyha'nın:

Meğer bir dâyesi vardı fusûn-ger v.54a
Zarîf ü çâbük ü cüst ü sühan-ver⁵⁴

Füsûn ü sihri ü telbîs içre kâmil⁵⁵
Görinür bir başı içinde biñ dil

Eger şâkird olaydı aña iblîs
Nice yıl öğreneydi mekr ü telbîs

Ve ger câzûluğa âheng ideydi
Taşı mûm ide mûmı seng ideydi

Eger Hârût'ile tura otura⁵⁶
Şuya iltüp yine şusuz getüre

Şaçın sihrile çün mâr ide kıl kıl
Görüp hayrân kıla Mârût-ı Bâbil⁵⁶

Züleyha'nın bu halini gören dadı bir gün derdinin sebebinin hanımına sorar. Züleyha saklamak isterse de, dadının ısrarına dayanamayıp düşünde

⁵⁴ Cüst = çevik.

⁵⁵ Telbîs = doğruyu saklamak, aldatmak.

⁵⁶ Hârût ile Mârût = halka büyü öğretmek için Tanrı tarafından gönderilen iki melek; efsanesi için bk. Ağâh Sırrı Levend, *Divan edebiyatı*, II. basım, İst. 1943, s. 223-225.

gördüğü bir delikanlıya aşık olduğunu söyler. Aldığı cevaba şaşırıp kalan dadı, öğütlerinin faydasız olduğunu görünce, gizlice durumu Züleyha'nın anasına bildirir. Anası da kızına öğütlerde bulunur. Bunların da Züleyha üzerinde hiç bir etkisi olmaz. O yine inleyip ağlamakta devam eder (Züleyha'nın ağızından bir gazel). Bu şiiri okurken uyuyup kalan Züleyha, aynı delikanlıyı yine düşünde görünce, kim olduğunu sorup yalvarır, şu cevabı alır:

Didi şanma perî kim âdemîyem v.63a

Gül-i gül-zâr-ı âdem şebnemiyem

Çi ger ma'nî yüzinde nûr-ı pākem

Bu şüret-bendile ferzend-i hākem

Eğerci âb u gilden peykerem ben⁵⁷

Ve likin nûr-ı Hakk'a mazharam ben

Hakikatde gül-i nâcizidüm ben

'Azîz oldum velî gül şohbetinden

Baňa te'sîr kıldı reng ü büyü

Sen olduñ mest alınca ol қоһуу

Cemâl-i Hak'dur olan bende peydâ

Anuñ şevkıdur iden seni şeydâ

Beni ma'nî gülile kıldı gül-zâr

Seni şüretde kıldı bülbül-i zâr

Urur ma'nî yüzi âteş cihâna

Arada naqş-ı dil-keşdür bahâne

Düşde görünen "şahid-i gayb" bunları söyledikten ve kimseye gönül vermeyip kendisini beklemesini bildirdikten sonra sözlerini şöyle tamamlar:

Olasın bâde-i la'lüme sâķî v.63b

Süresin bezm-i cânda 'ayş-ı bâķî

Sarây-ı vahdete çün kim girevüz

Gide senlik ü benlik birikevüz

Hakikat birdurur ma'sûķ u 'âşık

Bu sırruñ kâşifidür 'ışķ-ı şâdık

⁵⁷ Gil = çamur; peyker = suret, biçim, yüz.

Uykudan uyanan Züleyha yakasını yıtrıp yüzünü yerlere sürer (Züleyha ağzından bir gazel).

Kızının bu halini işitip üzülen babası, yanına çağırıp da yüzünü görünce ona acır ve güler yüzle bu halinin sebebini sorar (burada baba ile kız arasında “didi” ve “eyitdi” mısralarıyla başlayan 24 beyitlik bir konuşma sürer). Aldığı cevaba çok üzülen baba, kızını habsetmeği düşünürse de, çok zayıf olduğunu görüp acıyarak sabretmeye karar verir. Ama kızın gittikçe artan coşkunluğu karşısında onu karanlık bir yere yalnızca kapatır. Züleyha kendini yakan bu ateşten memnundur. Zincirlerine bakıp yârın zülfünü hatırlar. Yiyip içmekten kesilmiş, zayıflayıp hilâle dönmüştür (Züleyha ağzından bir gazel). İki yıl böylece geçer.

Bir gece yine düşünde aynı güzeli görür, yalvarıp yakararak kim olduğunu sorar. Düşde gördüğü “serv-i çâlâk”:

Eyitdi kim benem Mısr’uñ ‘azîzi v.70b

Lebümdür mısr-ı hüsnuñ kand-rîzi⁵⁸

Gerek Nîl ola eşküñ cüy-bârı

Ki tâ elvire ol Mısr’uñ kenârı

Züleyha uyanınca sevincinden coşar, sevgilisinin izini bulmuştur. Eski hali birdenbire gider, gül yüzü açılır. Onun bu halini görenler babasına müjdelerler. Babası Züleyha’yı zindandan çıkartır, sevincinden ihsanlarda bulunur. Züleyha yine eskisi gibi yanındaki kızlarla gülüp eğlenmekle vakit geçirir. Böylece biraz zaman geçer. Herkes Züleyha’yı oyalamak için hikâyeler söyler. Ama o hiç birine kulak vermez. Mısr’ı ve onun azizini düşünür. Züleyha’nın güzelliği bütün dünyaya yayılmıştır. Bunu duyan şahlar, padişahlar, sultanlar elçi göndererek kızı babasından istemektedirler. Bir gün babası Züleyha’ya gelen elçilerden bahseder, hangisini isterse kendisini ona vereceğini söyler. Ama bunların arasında Mısr’ın azizi yoktur. Züleyha babasının sözlerini dinledikten sonra üzüntüsünü saklayamayarak ağlar. Babası, kızının Mısr’ın azizine gönlünü kaptırdığını anlar, daha çok beklemenin faydasız olduğunu düşünerek, öneride bulunmak üzere Mısr’ın azizine elçi ile bir mektup gönderir. Mektubu alan Mısr’ın azizi teklifi görünce külahını köğe atar. Kızın haliyle yaşar, kabına sığmaz olur; şu cevabı gönderir: “Gidip Magrip sultanının tapusuna yüz sürmek bize farz oldu. Ama Mısr sultanından korkarım. Beni yanından ayırmak istemez. Bunun için Magrip sultanı lütfedip ihsanını

⁵⁸ Kand-rîz = şeker dökücü.

tamamlasın, gelini göndersin". Magrip sultanı aldığı bu cevap üzerine kızının çeyizini hazırlar. Güzel yüzlü cariyeler, güzel kullar, atlar, develer ve yük yük hediyeler, inciler ve mücevherlerle birlikte Züleyha yola çıkar. Sevincinden yerinde duramaz, biran önce sevgilisine kavuşmak için can atar, sonunda kervan bir gün Mısır'a varır. Aziz müjdeyi alınca hemen koşup gelini karşılar.

Züleyha dadısıyla yalnız kalınca, artık sabrının tükendiğini söyleyerek biran önce sevgilisinin yüzünü görmek isteğinde bulunur. Dadı, çadırın kapısını aralayıp azizin yüzünü gösterir. Züleyha'nın:

'Azîz-i Mısr'a çün oldı gözi tuş v.84b
Şanasın zehr-i kâtil eyledi nüş

Figânile yüregın yara kıldı
Semen yüzini pâre pâre kıldı

Nedâmet taşına urup başını
Ciğer kanile boyayup yaşını

Didi bu gördüğüm yârum degüldür
Benüm yâr-ı dil-âzârum degüldür

Benüm gönüm alan dil-ber degül bu
Bu hâra beñzemez hergiz o gül-bü

Perî-peykerdür ol bu dîve beñzer
Perî olur mı dîvile berâber

Züleyha ağlayıp inler (Züleyha'nın ağzından bir şiir). O sırada "Hatif-i gayb"dan bir ses işitir. Sabredip beklemesi kendisine tavsiye edilmektedir. Züleyha işittiği bu sesle biraz kendine gelir. Aziz bütün Mısır halkının katıldığı törenle gelini karşılar. Hazinele açılıp mücevherler saçılır. Züleyha'nın yüzünü görenler hayran olurlar. Saraya yerleşen Züleyha, düşde gördüğü Yusuf'dan başkasını düşünmez. Kocasını bir türlü sevemez, onunla birleşmez. Ama kocası onun emrine kul köle olur; bir dediğini iki etmez. Zaman böylece geçer.

Züleyhâ şevkına yoğdur nihâyet
Tamâm olmaz dinürse tâ kıyâmet

Ke bâkî kılsun anuñ hişşesini
Görelüm noldı Yûsuf kışşasını

Yakub Ken'an diyarına yerleşir. Ken'an'da bir ağaç vardır. Tanrı'nın buyruğu ile:

Oğul virdükce Ya'küb'a Hudâvend
Büyürdi ol dıraht serv mânend

Biterdi bir budağı taze vü ter
Ol oğlanla olup hem-zâd ü hem-ser

Bile büyürdi olurdu ser-efrâz
Tururdu sebz ü hurrem her kış ü yaz

Yire basdıqça ol oğlan ayağı
'Aşâ eylerdi Ya'küb ol budağı

Tutarıdı elde ol oğlan 'aşâyı
Anuñla def'iderdi her belâyı

Kaçankim anesinden toğdı Yûsuf
Bu 'âdet eyledi anda tehallüf

Meğer kim görmedi lâyıq Hudâvend
K'ide bir pâre çübı aña mânend

Yusuf kardeşleri gibi bir asa dilemektedir. Yakub Yusuf'un bu isteğini anlayarak dua eder. Tanrı duasını kabul buyurur. Asa yerine ona zümrüt gibi "yekpare bir zeberced" ihsan eder. Kardeşleri Yusuf'u kıskanır.

Yusuf, bir gece düşünde güneş ve ayın 11 yıldızla kendisine secde ettiğini görür. Sabah olunca gördüğü düşü babasına açar. Babası düşü yorumlar, ama kardeşlerine bunu açmamasını Yusuf'a tenbih eder.

Yusuf sırrını bir arkadaşına açar. O da gidip kardeşlerine haber verir. Bunu işiten kardeşleri öfkelenirler. Aralarında: "İhtiyar onu şımarttı, bizim yüzümüze bile bakmıyor, halbuki gündüz koyunlarına çobanlık, geceleri evine de bekçilik eden biziz. Düşmanı bizimle kahrediyor. Bizim sayemizde dostları arasında yer buluyor; böyle iken kahrını biz çekiyoruz, lûtfunu o görüyor. Gelin el birliği edip bunun bir çaresine bakalım, bu belâyı ortadan kaldıralım" diye düşünürler. Biri öldürmeği, başka biri de dağ başına götürüp aç susuz bırakmayı ileri sürer. Sonunda bir kuyuya salmayı kararlaştırırlar: Eğer talihi varsa oradan geçen kervan halkından biri su çekerken onu da birlikte çıkarır, kendine oğul, ya da kul edinir" diye düşünürler.

Bir sabah kardeşler bir araya gelirler. Baharın güzelliğinden söz açarak birlikte kıra çıkmak üzere Yusuf'u kandırırlar; sonra babalarına gidip izin isterler: "Bu sevdadan vaz geçin. Yusuf'u benden ayırmayın, siz gidip gezin,

o burada yazıp okusun” derse de ısrar ederler, Yusuf da ağlamağa başlar. Bunu gören babası ister istemez izin verir:

Bu söz kim söylenür haqdur haqikat v.99a
 Kazâ irdükde bağlanur başiret

.....

Çū virdi Yūsuf'a destūr atası
 Ki seyrān ide olduqça şafāsı

Veşiyet eyledi bunlara tekrār
 Ki aldurman kuzumu kurdā zinhār

Kazā-yı nāgehānī nice irdi
 Ki ālile kuzusın kurdā virdi

Kardeşler, babasının önünden okşayıp severek alıp götürdükleri Yusuf'u, kıra çıkınca omuzlarından yere atarlar. Üstünü başını yırtıp yalın ayak önlere katarlar. Bir hayli gittikten sonra kızgın çölde bir kuyuya rastlayınca, gömleğini çıkarıp Yusuf'u kuyuya atarlar. O anda:

Hudā emritdi Cibril-i Emīne v.101b
 Ki ol mäh inmedin çāhuñ dibine

Ṭuta nāzük tenin arkunluğile⁵⁹
 İne çāh içine anuñla bile⁶⁰

Revān peyk-i melāyik ya'nī Cibril
 Haq'uñ fermānyile indi ta'cıl

Ḳomadıkim ine çāha nigün-sār⁶¹
 Düşüp nāzük tenine zarb ide kār

Yire nāzüklükile kodı anı
 Ne acıdı teni incindi cānı

Şair burada bir söylentiği anlatıyor: Nümrud, Halil Peygamberi ateşe attığı zaman ateş gülşen olmuş, cennetin bekcisi olan Rızvan ona gömleğini getirmişti. Halil öldüğünde onu İshak almış, o da ölünce gömlek Yakub'a kalmış, Yakub da gömleği bükerek Yusuf'un boynuna takmıştı. Cebrail kuyuda onu Yusuf'un boynundan çıkarmış, sırtına geydirmişti.

⁵⁹ 'Arkun = yavaş.

⁶⁰ Bile = birlikte.

⁶¹ Nigün-sār = baş aşağı.

Cebraîl Yusuf'a Allah'ın selâmını getirdiğini söyliyerek şu hitabını bildirir: "Sabret, eğer kuyuda sıkıntıya katlanırsan buna karşılık seni yüksek mevkilere çıkarırım, kardeşlerini sana muhtaç ederim; onlar, yaptıklarına pişman olup sana köle olurlar. Böylece yaptıklarının cezasını çekerler". Yusuf bunu işitince sevinir.

Yusuf üç gün üç gece kuyuda kalır. Dördüncü günü Medyen şehrinden Mısır'a giden bir kervan kuyu dibine konar. İçlerinden bir devletli su çekmek için kuyuya kovayı salar. Yusuf, kuyunun başına insanlar geldiğini anlayarak kovaya yapışır, böylece kuyudan çıkar. Karşısında güzel bir delikanlı gören tâcir, sevinerek onu çadırına götürüp giydirebilir. O sırada kardeşleri, Yusuf'un durumunu öğrenmek üzere kuyu başına gelmişler, kuyuda olmadığını anlamışlardır. Çadırda olduğunu sezince bağırıp çağırarak Yusuf'u yakalarlar, döğeler: "Bu bizim kölemizdir, isterseniz size satarız. Ama bir şartla ki burada durmayın, hemen alıp götürün" derler. Mâlik adındaki tâcir, onaltı dirheme Yusuf'u satın alır. Kervan Mısır yolunu tutar. İki konağı bir ederek kısa zamanda Nil kenarına varıp konar. Sabah olunca Yusuf Nil'de yıkanır. Mâlik'in verdiği kaftanı giyer, kemeri kuşanır, sonra hep birlikte kervanla Mısır'a gelirler. Yol boyunca Yusuf'un güzelliğini görenlerin parmağı ağızlarında kalır. Sonunda varacakları yere gidip konarlar.

Derdli olan Züleyha, o gün içinde sebebini bilemediği bir sevinç duyar. Biraz dolaşmak üzere atına binip yanındaki güzellerle birlikte şehirden çıkar. Nil kenarını gezdikten sonra akşama doğru şehire döner. O sırada halk Yusuf'un karşısında toplanmış, güzelliğini seyretmektedir. Kalabalığın nedenini soran Züleyha, Mısır'a bir tâcirin geldiğini, yanında bir güzel kul bulunduğunu, halkın onu görmek üzere toplandığını öğrenir. Kendi de görmek merakına düşer. Yusuf'a bakınca yüreği oynayıp kanı kaynar, biraz dikkat edince de, düşde kendini baştan çıkararak güzel olduğunu anlayıp bir ah çeker; kendini kaybedip atından yere yıkılır. Yanındakiler hemen onu sarayına götürürler. Evde kendine gelen Züleyha, dadısına, düşde gördüğü sevgiliyi bulduğunu söyler, dadı da sabretmesini salık verir.

Mâlik Yusuf'u pazarda satılığa çıkarır. Zengin, fakir herkes onu almak isteğindedir. Eğirecek ipliğinden başka nesnesi olmayan bir kocakarı da bunların arasına katılmıştır. İstekliler ortaya para sürdükçe artırıcıların sayısı çoğalır. Yusuf'un ağırlığına inci ve mücevher koyanlar olur. Bunu işiten Züleyha, parayı bir misli arttırır. Kimse daha çok arttırmağa cesaret edemez. Züleyha'nın üstünde kalır. Züleyha, Aziz'e kölenin değerini Mâlik'e saymasını söyler. Aziz o kadar parası olmadığı cevabını verince, Züleyha: "Benim içi

mücevherle dolu bir hazinem var, içinden ne kadar istersen al, kölenin parasını öde” der. Köleyi kıskanan Aziz, bu kez da Şah'ın köleyi almak istediğini söyleyerek özür dileyince, Züleyha: “Şah'a yalvar, oğlun olmadığından bahsederek köleyi oğul edineceğimizi bildirip izin dile” deyince Aziz razı olur. Şah'ın iznini aldıktan sonra Mâlik'e parayı öder. Züleyha da Yusuf'u alıp sarayına götürür ve muradına erdiği için Allah'a dua eder.

Şair burada Cami'nin mesnevisindeki bir söylentiye anlatıyor:

Diyâr-ı Mısr'da varidi bir kız v.113b
Felek mişlin getürmemişdi hergiz

Teğurmamış nazîrin mâder-i dehr
Yüzi ayına vâlih kûçe vü şeh

Güher hâdim olup dür dişlerine
Kul olup serv kıaddi 'ar'arına ⁶²

Dürük yüzli degülmissedydi gonca ⁶³
Lebine beñzeridi oldığınca

Benefşe öykünem zülfine şandı ⁶⁴
Elile yüz kıarasını kıazandı

Olup hemşîre gül şeker lebine
Kamer hem-şehrîyidi ğabğabına

Lebi zikroldığı yerde muķarrer
Şeker añılsa söz olur mükerrer

Lebinden la'lüñ olmışdı yiri seng
Dehânından şeker kıalmışdı dil-teng

.....

Cemâli gün bigi illerde meşhür
Şıfâtı hüsninüñ dillerde mezkür

Ser-efrâzidi kıavm-ı 'Âd içinde
İşidilmişdi adı Rüm u Çin'de

⁶² 'Ar'ar = ardıç ağacı, dağ servisi.

⁶³ Dürük = dürülmüş; degülmissedydi = olmasaydı.

⁶⁴ Öykünmek = taklit etmek.

İrem bâğı cemâli adıyidi
 Binâsı hüsniñüñ Şeddâdıyidi
 Atası kıymış aña Bâzığa ad
 Yazılmaz yazuğa itdügi bîdâd

Çok zengin ve çok güzel olan bu kızın kulaktan aşıkları vardır. Ama o hiç birine değer vermez. Yusuf'un güzelliğini işitince merak edip görmek hevesine düşer. Gelip de Yusuf'u görünce şaşkınlıktan kendini kaybeder. Bu güzelliğin sırrını ondan sorar. Yusuf şu cevabı verir:

Didi ben şun'iyem ol Şâni'ün kim v.115b
 Anuñ emrile döner çerh dâyim

.....

Cihân gerçi anuñ nûrile ma'mûr
 Ve lîkin kendü nûrı içre mestûr
 Anuñ nûrıdurur 'âlemde zâhir
 Cihân ol nûra olmışdur mezâhir⁶⁵

Ne kim varise zerrât-ı vücûdât
 Olupdur hüsniñüñ nûrına mir'ât

Cemâli 'aksi çün düşdi cihâna
 Ziyâ taldı zemîn ü âsmâna

Çü mir'ât oldı ol nûra bu zerrât
 Merâtible bölündi in'ikâsât

Görinen ferr ü tâbı âb ü hâkûñ
 Yağın bil'aksidür ol nûr-ı pākûñ

Çü bildüñ 'aksimiş varı cihānuñ
 Anuñ tâbile yağma oda cânuñ

Qo fikr-i 'aksi eyle aşla meyli
 Ki 'aksinden olur her aşl evlî⁶⁶

Bilursin nûr u 'aksün yoğ qararı
 Qo anı aşıle kıl sâz-kârî

Bakâ isterseñ ol ol aşla vâşıl
 Şafâ-yı 'aksi kıl aşlile hâşıl

⁶⁵ Mezâhir = eşyanın meydana çıktığı yer.

⁶⁶ Evlî = evlâ, daha iyi.

Kız Yusuf'dan güzelliğin sırrını öğrenince "katra"dan "derya"ya giriyor; "zerre"den "hurşid"e erişiyor. Hemen evine dönüp mahmı mülkünü fakirlere dağıtıyor, kıldan aba giyerek bir köşeye çekiliyor. O "Cemal"ın nuruna dayanamayarak mum gibi eriyip gidiyor:

Görüp cānān yüzini geçdi cāndan v.118a

Gözi yaşile el yudı cihāndan

Virür Cānān yüzine karşı cānı

Bulur cānı hayāt-ı cāvidānī

*

Züleyha Yusuf'u sırmalı kaftanlar giydirip saraya yerleştirir. Ona bir kul gibi hizmet eder, yemeğini kendi hazırlar. Onu kuş etiyle ve şeker şerbetiyle besler.

Bir gün Yusuf'a başından geçenleri sorar. O da kardeşleri tarafından kuyuya atıldığını anlatır. O zaman Züleyha, Yusuf'un derdini çekmeğe başladığı tarihin aynı zamana rastladığını anlar.

Yusuf bir aralık yemekten içmekten kesilir. Gece gündüz ibadet eder. Peygamberlik ışığı yüzünde belirmiştir. Çobanlık etmek hevesine düşer. Züleyha onu giydirip kuşatır. Eline altından sopa verip bir kuzu sürüsüyle sahraya gönderir.

Züleyha'nın ihtirası gittikçe artmakta, biran önce Yusuf'a kavuşmayı dilemektedir. Ama Yusuf'un kayıtsızlığını gördükçe üzüntüsü artmakta, eriyip solmaktadır. Bu üzüntü ile ağlayıp inlemektedir. Bir gün dadısına derdini açarak halini Yusuf'a bildirmesini söyler. Dadı Züleyha'nın bu isteğini Yusuf'a açar. Ama Yusuf kendisinin satın alınmış köle olduğunu, emre uymayı borç bildiğini, ancak bu işin bir alçaklık olacağını, Peygamber soyundan geldiğini, kendinin de o aşamaya ulaşacağını, bu yüzden şeytana uymayacağını bildirir. Yusuf'un bu cevabını alan Züleyha, gidip Yusuf'un ayağına kapanır, yalvarıp yakarır. Züleyha söyledikçe Yusuf utancından yerlere geçer. Züleyha ısrar ettikçe Yusuf özür dileyerek reddeder. Sabretmekten başka çare kalmadığını anlayan Züleyha, bir müddet daha beklemeğe karar verir.

Züleyha güzel bir bağ hazırlatır. Yüz güzel cariye ile birlikte Yusuf'u da o bağa götürür: "Beni kendine lâyük görmedin, hiç olmazsa bunlardan birini seç, hoşca vakit geçir, gençlik çağından kâm al" diye nasihat eder. Cariyelere de Yusuf'un emrinden dışarı çıkmamalarını, ne isterse yerine geitr-

melerini tenbih eder. Amacı bu yolu hazırladıktan sonra kendi de cariyeye kılığına girerek isteğine kavuşmaktır. Gece olunca Züleyha ayrılır Cariyeler de Yusuf'un etrafında toplanır. Hepsi de sıra ile kendilerini Yusuf'a arzeder. Hiç birinin sözü Yusuf üzerinde etki yapmaz. Yusuf öğütlerle onları Hak yoluna çağırır. Bu öğütleri işiten kızlar can gözlerinin açıldığını sezerek, kendilerine Hak yolunu göstermesini Yusuf'dan dilerler. Yusuf onlara kendi göreneklerine "telkin-i şهادet" ederek hepsini müslüman eder. Halil Peygamber'in âyetini öğretir.

Sabahleyin Züleyha gelip de onları bu halde görünce: "Güzellerle sohbet etmekten güzelliğin bir kat daha artmış" diye söze başlayarak Yusuf'u söyletmek ister. Ama Yusuf önce cevap vermez, sonra Züleyha'nın ısrarı üzerine konuşur, tatlı sözlere hep acı cevaplar verir. Pişman olan Züleyha, içi dertle dolu, sarayına döner. Karanlık gecede hale uygun bir gazel okur. Feleğe, muma, pervaneye seslenir. İztırabının azalmadığını görünce dadısını çağırır, derdine bir çare bulması için yalvarır. Hanımının haline acıyan dadı şu çareyi düşünür: Eşi görülmemiş büyük ve güzel bir saray yaptırılacak, bütün duvarları Züleyha'nın ve Yusuf'un türlü biçimlerde yapılmış resimleriyle süslenecek, Yusuf bu resimleri görünce yüreği oynayıp ağzı sulanacak, böylelikle Züleyha'ya karşı kendisinde bir sevgi uyanacak. Dadının bu düşüncesini beğenen Züleyha, hemen bir saray yaptırılmasını emreder. Usta bir nakkaş bulunur:

Taḥayyül eylese âb üzre âteş v.149b

Olurdu gözde zâhir ḥadd-i dil-keş

Hevâda yazsa murğ ol naḫş-perdâz

Ḳalem oḳın görüp eyledi pervâz

Balıḫ şeklini şuda resm iderdi

Görüp ḳullâb-ı engüştin ḳacardı ⁶⁷

Eğer kâğıdda taşvîr eylese od

Ney-i ḥâme yanup olurdu pûr-dûd

Yazaydı mişe içre şüret-i şîr

Yanına uğramaz ürkerdi naḫcîr ⁶⁸

Nuḳûşa ḳâbil olsa çerḫ-ı atlas

Çıḳup tâḳımı eylerdi muḳarnes ⁶⁹

⁶⁷ Ḳullâb = çengel; engüş = parmak.

⁶⁸ Naḫcîr = av.

⁶⁹ Muḳarnes = üzeri merdiven biçiminde çatma tavan, kubbe.

Usta gece gündüz çalışarak bir ayda sarayı tamamlar. Sarayda her biri başka renge boyanmış, birinden ötekine geçilir yüksek kemerli yedi oda yapılmış, her birinin duvarları Züleyha ile Yusuf'un seviştiklerini tasvir eden türlü resimlerle süslenmiştir. Züleyha sarayı döşetir. Her şey tamamlanınca kendi de giyinip kuşanır, süslenir, içki meclisi kurulmasını emreder. Sabahdan içmeğe başlar. İçki başına çıkıp da mest olunca, Yusuf'u çağırır, elinden tutup birinci odaya götürür. Kapıyı kilitledikten sonra yalvarmağa başlar, bir şiir okur (bir gazel). Sonra ikinci odaya götürür. Burada da Yusuf'un güzelliğini överek yalvarmağa başlar, gazel okur (bir gazel). Üçüncü odada sevgilisinin vefasızlığından yakınarak şiir okur (bir gazel). Oradan dördüncü odaya götürür. Burada da aşkını tekrarlayarak şiir okur (bir gazel). Beşinci, altıncı ve yedinci odalarda yine aşkını, bu yüzden uğradığı ızdırabı anlatarak yalvarır, şiirler okur (bir gazel). Züleyha yalvardıkça Yusuf utancından yerlere geçer. Daha çok sabredemeyen Züleyha, Yusuf'u belinden yakalayıp köğsüne bastırır. Yüzünü gözünü öper, bununla da yetinmeyerek daha ileri varmak ister. Ama Yusuf razı olmaz. Duvarda Züleyha ile kendinin birbirine sarılmış resmini görüp utancından başını önüne eğer. Öteki resimlere de gözü ilişince kaşlarını çatar, Züleyha'ya kendini heves ateşinde yakmamasını, günahdan sakınmasını, sabrederse sonunda muradına ereceğini, şimdi şeytana uymasını söyler. Züleyha ısrar ettikçe Yusuf direnir. Günahı kaçınmasını tekrarlar. Züleyha başka çare bulamayınca hançerini çekip kendini öldürmeye kalkar, Yusuf hemen yerinden sıçrayıp engel olur:

Didi kendüñe kıyma ey semen-ber v.175a
 Yazuk açılmadın şolmak gül-i ter
 Degül mi hayf kim bu serv-i çâlâk
 Düşüp ola ayakda sâye veş hâk
 Murâduñ naqd-i vaşlise nazarda
 Çıkarma naqdi elden ol hâzerde
 Şuvarma hançerile teşne cânı
 Vişâlüm şerbetile kandur anı

Bu tatlı sözleri işitince Züleyha'nın elindeki hançer yere düşer. Coşarak Yusuf'u kucaklar. Dudaklarından öpmeğe başlar, sonra beline sarılıp vücudunu oka hedef, canını cevher şevkiyle sadef kılar:

Velî Yūsuf nişāna urmadı tîr
 Şadef kırnını gevher kılmadı yir

Urup ol dürre tîz elmâsı bîbâk v.175b
Güher delmek dilerdi nefsi-i hakkâk

Ama Tanrı korkusu ile eli ayağı titrer. Şaşkınlık içinde belindeki futanın bir bağıni çözüp ikisini bağlar, bir yandan da işi geciktirmek için çareler düşünür. O sırada gözü işlemeli bir perdeye ilişerek bunun ne olduğunu sorar. Züleyha: “Bu perdenin arkasında altından yapılmış put vardır. Ben ona taparım. Benim bu halimi görmesin diye onu perde arkasında sakladım” der. Bu sözleri işiten Yusuf, birdenbire ayılır, gaflet perdesinin gözlerinden kalktığını sezerek: “Sen, ne işiten ne de gören bir taş parçasından utandın, bense gören Tanrı’dan utanmadım” deyip yerinden fırlar, kapıya koşar. Eli değince kilitli kapılar açılır. Arkasından koşan Züleyha, yedinci odanın kapsamında yakaladığı Yusuf’un eteğine yapışır. Ama Yusuf kapıdan çıkmış, yırtılan eteği Züleyha’nın elinde kalmıştır. Züleyha’nın elinden kurtulan Yusuf, dışarıda Aziz’le karşılaşır. Aziz, Yusuf’un yüzünün kızarmış, saçlarının dağılmış olduğunu görünce ne olduğunu sorar. Yusuf hiç bir şey sezdirmeyerek cevap verir. Aziz onu okşayarak saraya götürür. Biraz sonra gelen Züleyha, Yusuf’u Aziz’le birlikte görünce, onun gerçeği anlattığını sanarak birdenbire bağırıp çağırır, şöyle söyler:

Huzûrile yaturdum halvetümde v.178a

Uyanık kimse yogıdı katumda

Gözümü h’âb-ı gaflet almışidi

Ferâgat bahırına dil talmışidi

Bu ‘Ibrî kul kim idindün oğul sen ⁷⁰

Bahâ şayduñ dimedün aña kul sen

Gelür uğrı bigi bālînüm üzre

Yatur hōş hürmen-i nesrînüm üzre ⁷¹

Ben uyurken murâdı bu ki nâgâh

Gülistân-ı vişâlüme kese râh

Yimişin bâgumuñ dire tamâmet

Güli târâc ide reyhânı gâret

Diler bulmağičün dil ârzüsün

Bozup kuflin açâ gül-şen kapusın ⁷²

⁷⁰ ‘Ibrî = İbrani.

⁷¹ Uğrı = hırsız.

⁷² Kufl = kilit.

Sonra sözlerine şunları ekler: “Gözlerimi açıp da onu bu halde görünce hemen yerimden fırladım. Önümden yel gibi kaçtı. Ardına düşüp kapıdan çıkmadan eteğinden yakaladım. O kaçtı, ama eteği de elimde kaldı. Hemen elini ayağını bağlayıp onu zındana attırmalıyım, öyle sızlandırmalıyım ki işiten halk ibret alsın”. Bu sözleri işiten Aziz’in:

Yanup kızdı içi hāmmāma döndi v.179a

Kızardı gözi rengin cāma döndi

İçinden nār-ı hiddet taşā urdı⁷³

Çazabdan gāh oturdı gāh turdı

Teninde her kıl oldu tiz nişter

Yeninden ne turursın diyü dürter

Aziz ateş püskürerek Yusuf’a çıkışır. Yusuf suçsuz olduğunu, kadın sözüne inanmamak gerektiğini, yüzünün ak, alınının açık olduğunu söyleyerek, saraya geldiği gündenberi Züleyha’nın kendine karşı beslediği duyguları birer birer anlatır. Züleyha yine bağırp çağırmağa başlar. Yusuf’un yalan söylediğini yeminlerle tekrarlayarak Aziz’i kandırır. Gözleri hiddetten kan çanağına dönüp eli ayağı titreyen Aziz, o sırada görünen adamlarından birine Yusuf’u zındana atmasını emreder.

Züleyha’nın akrabasından sarayda bulunan bir kadın, o sırada üç aylık oğluyla birlikte orada görünür. Çocuk birdenbire dile gelerek Aziz’e şunları söyler: “Ey dalgın adam, acele etme, biraz düşün; Yusuf suçlu değildir. O güle bu ceza dikenini yaraşmaz”. Aziz bunları işitince, birden kendini toplayarak bu sırrı biraz açıklamasını çocuktan ister. Çocuk: “Sebebini sen araştı, eğer Yusuf’un eteği önden yırtılmışsa Züleyha suçsuzdur; yırtık arkada ise suçlu Züleyhadır” cevabını verir. Bu sözlerden uyanan Aziz, Yusuf’u çağırır. Eteğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce, ağzını açıp gözünü yumarak Züleyha’ya zehirler saçır. Yusuf’dan özürler diler; bu sırrı kimseye açmamasını tenbih eder. Sonra dönüp sarayına girer ve Züleyha ile “yağlı ballı” olur.

Bu serüven bütün şehirde yayılır. Bunu işiten kadınlar Züleyha’yı kınarlar: “Besbelli Yusuf Züleyha’yı beğenmemiş, eğer bizi görseydi elbet beğenir, gönlünün muradını bizde bulurdu” derler. Bu dedikoduları işiten Züleyha, ders vermiş olmak için, birgün ziyafet çekerek kadınları çağırır. Yemekler yenip şerbetler içildikten sonra içki faslı başlar. Sazlar çalınır, şarkılar okunur

⁷³ Taşa = dışarıya.

(çalıcı ağızından bir gazel). Kadınların içip mest olduğu bir sırada Züleyha söze başlayarak: “Beni niçin kınayıp adımı âleme yaydınız. Eğer Yusuf’un yüzünü görüp sözlerini bir kez işitseydiniz benim halimi o zaman anlardınız. İzin verin de çağırayım, bir kez yüzünü görün” der. Kadınlar utanarak özür dilerler. Züleyha, Yusuf’u alıp getirmesini dadısına emreder. Yusuf kendini almağa gelen dadının sözlerine kulak vermez, ağzını da açmaz. Dadıdan bunu öğrenen Züleyha Yusuf’a gider. Ayağına kapanarak yalvarır, bir gazel okur (bir gazel). O denli ısrar eder ki, Yusuf gitmeye razı olur. Züleyha Yusuf’u giydirip kuşatır. Eline bir altın ibrik verir. Gümüş bir liğen taşıyan bir dilberi de yanına katarak Yusuf’u kadınların meclisine getirir. Kadınlar Yusuf’un güzelliğini görünce, o denli şaşırırlar ki, ellerindeki turuncu keserken farkında olmayarak parmaklarını doğrarlar; hepsi birden: “Bu insan değil, gökten inmiş bir melektir, bunu Tanrı kendi nurundan yaratmış, kendi kudretini böylece göstermek istemiş” diyerek Züleyha’ya hak verirler. Hepsi de Yusuf’a aşık olup kendinden geçer. Züleyha’yı kınarken kendileri rüsva olur. Züleyha kadınlara dönüp: “İşte gördünüz ya, bana yar olmak isterseniz bu vahşi kuşu tuzağa düşürün, razı edin. Eğer bu iyiliği bana yapmazsanız yolumun üstünden çekilin, beni rahat bırakın, kendi ateşimle yanayım; yana yana eriyip söneyim” der. Bunları söyledikten sonra da, kadınları Yusuf’la yalnız bırakmak için çekilip gider. Kadınlar Yusuf’a öğüt verrek: “Niçin Züleyha ile can safasını sürmeyesin, güzelliğinin baharı geçmeden fırsatı kaçıрма. Züleyha senin aşkının yoluna kendini feda etti. Nazı bırak, aşıkların niyazını dinle, Züleyha’yı muradına eriştir. Seni sevdiği için bu kadar eziyetlere katlanıyor. Ama ıztırap artınca oğul anasını ayak altına alır. Züleyha canından usandı; dikkat et, yüzünü senden çevirmesin, o zaman gül gözüne diken olur. Eğer onun güzelliği seni çekmiyorsa dünyada başka güzel mi yok? Güzellik mülküne şah olmadı ya, biz ondan daha güzeliz. Güzellik şehrinin beği biziz. Onu bırak bizimle safa sür, gel seninle birleşme kadehini içelim, canı ve cihanı unutalım” derler. Yusuf bu sözleri işittikçe elini kaldırıp dua eder. Kendini bu kadınlardan korumasını, bunlarla birlikte gül bahçesinde olmadansa yerinin zından olmasını Allah’dan diler. (Allah duasını kabul edip yerini zından eder. Eğer Tanrı’dan yalnız kurtulmayı dileseydi, ne zından zahmetini, ne de onların kahrını çekecekti. Kişi Tanrı’dan iyi şey dilemelidir). Yusuf bakar ki söz uzadıkça uzuyor, cevap vermektense susmayı yeğ görerek başını önüne eğer. Yusuf’dan cevap alamayacaklarını anlayan kadınlar, Züleyha’ya giderek: “Sana yazık değil mi, böyle vefasızca gönül verdin: tutalım ki güzelliğinin nuru âleme dolmuş, sana ışık vermedikten sonra neye yarar. Zındana attır; yeri ateş olsun da katı kalbi yumuşasın. İztırap ateşiyle yanınca yola gelir, sözünü dinler” diye öğüt

verirler. Sevdadan gözleri kararmış, bu yüzden aklını yitirmiş olan Züleyha Aziz'e gider; önünde diz çöküp ağlamağa başlar: "Adım çıktı, bu yüzden günde bin kez ölüp diriliyorum. Âleme rezil oldum; artık bu kulun burada durması doğru olmaz, onu zındana attır" diye yalvarır. Bu sözlere sevinen Aziz: "Ben onu sana teslim ettim, o senin kulundur, ister öldür, ister bırak" cevabını verince, Züleyha sevinerek sarayına döner. Yusuf'u yanına çağırarak, sözünü dinleyip isteğine uymasını, razı olmazsa zındana attıracağını söyler. Yusuf'dan yine red cevabı alınca büsbütün umudsuzluğa düşerek adamlarını çağırır. Yusuf'u zincire vurup zındana atmalarını söyler. Bu emir üzerine Yusuf'u soyarlar, boynuna zincir takıp eşeğe bindirirler, tellalların önüne katıp şehrin içinde akşama kadar dolaştırdıktan sonra zındana atarlar. Zındandaki suçlular Yusuf'u görünce dertlerini unuturlar, göz yaşlarını silip Yusuf'un çevresinde toplanırlar.

Öte yandan Züleyha, zındancıya haber gönderip Yusuf'a eziyet etmemelerini, ayağından zinciri çıkarıp her isteğini yerine getirmelerini tenbih eder. Yusuf, Züleyha'nın belâsından kurtulduğuna şükrederek gönül rahathığı içinde zındanda ibadete koyulur.

Sevgilisini elden kaçıran Züleyha yaptığına pişmandır, kanlı yaşlar döküp dövünmektedir. Zaman zaman kendini öldürüp bu belâdan kurtulmayı düşünür. Dadısı ona sabretmesini söyler. Züleyha bu sözlerle biraz avunur. Ama aşkın sabretmesi kolay mı?

Bir gece, daha çok dayanamayan Züleyha, kılığını değiştirip zındana gider. Zındancıyı kandırıp kapıyı açtırır, uzaktan Yusuf'u seyreder. Bununla yetinmeyerek biraz daha yaklaşır, sabaha dek sevgilisinin yüzünü doya doya seyreder. Sabah olduğunu görünce, feleğe seslenerek yakını. Sonra ağlayarak dönüp gider.

Züleyha, geceleri zındana gidip sevgilisini uzaktan seyretmeği âdet edinir, bu hal ile aylar yıllar geçer. Her şeyi unuttur, gözü Yusuf'dan başkasını görmez, kulağı yabancı sözü işitmez olur. Saçından assalar, eteğinden kesseler duyacak halde değildir, yemeği içmeği unutmuştur.

Birgün kan aldırmağa gerekir. Cerrah nişteri vurunca Züleyha'nın kolundan akan kan, yere Yusuf'un adını yazar (bir gazel).

Yusuf'un zından arkadaşları arasında, Şahın sâkisi ile çeşnicisi de vardır. Şah kızarak bunları zındana attırmıştır. Bu iki arkadaş bir gece düş görürler. Sabah olunca gördükleri düşü Yusuf'a açarlar. Yusuf birine asılacağını, öte-

kine de eski yerini bulacağını söyler ve: “Birgün sırasımı getirip Şah’a benim suçsuz olduğumu, yok yere zındana atıldığımı söyle” diye tenbih eder, o da söz verir. Günün birinde zındandan kurtulup yine sultanın kulu olur. Ama söz veren adam Yusuf’u unutmuştur. Yusuf, cefaya katlanmayıp yabancından medet umduğu için bir süre daha zındanda kalır.

Mısır sultanı, bir gece düşünde yedi semiz öküz görür. Biraz sonra Nil’in suyu çekilir. Dibinden çıkan yedi zayıf öküz, semiz öküzlere saldırıp onları yer. O sırada yedi dolgun, yedi de cılız buğday başağı belirir. Cılız başaklar dolgun başaklara sarılıp onları da kendileri gibi kurutur. Şah gördüğü düşün etkisi altında korku ile uyanır. Sabah olunca düşünüy yorumlatmak üzere bilginleri çağırır. Hiç kimse düşünüy yorumlayamaz. O sırada zındanda Yusuf’la arkadaşlık eden sâki, Yusuf’u hatırlayarak Sultana arzeder ve onun emriyle zındana gidip Yusuf’u görür. Yusuf düşünüy şöyle yorumlar: “Öküzle başak geçim kaynağıdır. Besi bunlarla meydana gelir. Öküzlerin semiz, başakların dolgun olması ucuzluğa, arık ve cılız olması da kıtlığa işarettir. Buna göre yedi yıl ucuzluk olacak, tarlalar ekinle dolacak, ambarlar taşacak; ondan sonraki yedi yılda kıtlık baş gösterecek, herkes ekmeğe can verecek. Susuzluktan âlem kuruyacak”. Sâki aldığı cevabı Sultan’a ulaştırır. Sultan sevinerek, bunu bir de Yusuf’un ağzından dinlemek ister. Sâki, Yusuf’u almak üzere zındana giderek Sultan’ın emrini Yusuf’a müjdelir: “Şah’a söyle adalet böyle mi olur? Yıllardanberi zındandayım. Niçin benim halimi sorup öğrenmek istemiyor. Bana bu işi eden hatunları çağırıp sorsun. Benim zındana atılmamın nedenini bilsin, gereği ne ise onu yapsın” der. Bu haberi alan Sultan hemen divan kurulmasını emrederek Züleyha’yı ve kadınları çağırır. Kadınlar Yusuf’un suçsuz olduğunu söylerler. Züleyha’ da: “Bütün suç bendedir. Ona ne olduysa benden oldu. Şeytana uyup yoldan çıktım, vefasızlık ettim” der. Şah Züleyha ile kadınları kovar. Yusuf’un da zındandan çıkarılıp getirilmesini emreder. Devlet adamları Yusuf’u alıp saraya getirirler. Sultan onu uzaktan karşılar. Gördüğü düşünüy yorumunu onun ağzından da dinledikten ve alınması gereken tedbirleri öğrendikten sonra, bu işe Yusuf’u memur eder ve devlet adamlarına da Yusuf’un emrine uymalarını ferman eder. Yusuf büyük bir saraya yerleşir. Artık bahtının yüzü gülmüş, mevkii yükselmiştir.

Öte yandan Züleyha, sevgilisinin hayaliyle vakit geçirmekte, Yusuf’dan başka bir şey düşünmemektedir. Ama kocası sayesinde varlıklı ve rahat bir hayat sürmektedir. Bu hal kocası ölünceye dek sürer. Kocası öldükten sonra onun da ikbali söner. Eski günleri anarak ağlayıp inler. Kendi eliyle kendi açtığı bu yaranın acısını her dakika duyarak kıvrır. Yusuf’dan haber geti-

renlere varını yoğunu verir. Züleyha artık sararıp solmuş, ihtiyarlayıp çökmüştür.

Yusuf'un özlemiyle yanan Züleyha, birgün yolda Yusuf'un geldiğini görünce hemen önüne çıkar, dualar ederek:

Didi hamd ol Hudāvend-i cihāna
Ki vākıfdur kamu rāz-ı nihāna

Kimini bendeyiken şāh eyler
Kimin şahiken eyler bende-i der

Kimin gün gibi eyler yirin eflāk
Kimin yüzün kılar sāye gibi hāk

Ne söz kim söyledi Yūsuf işitdi
O sözler sūz key te'şir itdi

Didi bir kula bu tesbih-hvānı
Ki bende komadı táb ü tüvānı

Alup hōrmetle halvet-hāneme gel
Şorup hālin kılalum müşkilin hal

Kadını alıp saraya getirirler. Karşısında Züleyha'yı gören Yusuf birdenbire şaşırır:

Çū Yūsuf bildi kimdür ol dil-efgār
Terahhum eyledi vü ağladı zār

Eyitdi noldı saña ey Züleyhā
Ki kılmış büm-ı miñnet seni me'vā

Meh-i bedrūn neden selh oldu böyle
Cemālūn bāğı niçün şoldı böyle

Yusuf ile Züleyha karşılıklı konuşur. Yusuf içinde coşan acıma duygusu ile Züleyha'ya isteğini sorar. O da: "Önce dua et Tanrı bana eski gücümü ve güzelliğimi versin" der. Yusuf ellerini açıp Tanrı'ya yalvarır. Bir anda Züleyha'nın eski gücü ve güzelliği yerine gelir. Yusuf, başka muradı olup olmadığını sorar. O da: "Senden başka muradım yok. Beni kendine eş edin, sarayının hatunu olayım, başımı tahtının eşiğine koyup gölgenin altında yatayım" deyince, Yusuf başını eğip düşünceye dalar. Tanrı'dan gelecek buyruğu dinler. O sırada Cebrail'in kanadının sesi duyulur. Tanrı'nın emri erişir:

Eşer itdi anuñ sūz-ı nihānı yk.239a
Nikâh itdüm saña 'arş üzre anı

Yusuf Tanrı'nın emri üzerine Züleyha'yı nikâhla alır. Akşam olunca:

Züleyhâ gördi çün Yūsuf yüzini
Kıalup hayrân yitirdi kendüzini

Görüp Yūsuf daği anuñ bu hâlin
Kemâl-i 'ışk içinde hâl ü kâlin

Eline lütfile alup elini
Kemer bigi kıocar ince belini ⁷⁴

İrüp birbirine ma'şûk u 'âşık
İki gül-bün big' olurlar mu'ânık ⁷⁵

İrişdi birbirine ol iki yâr
Ne mekr-i müdde'î ne havf-ı ağıyâr

Züleyha'nın doğrulukla doğan aşkının güneşi, Yusuf'un gönlüne ışık salmış, bu etki ile o da pervaneye dönmüştür. Gözlerini gece gündüz Züleyha'nın gözlerinden ayırmamaktadır. Buna karşılık:

Tağıtdı 'ışk bazarın Züleyhâ v.240a
Söyündürdi hevâ nârın Züleyhâ

Yuyup 'ışk-ı mecâzîden elin pāk
Haķikî 'ışk yolında olur hāk

Mecâzî perde çün gözden açıldı
Haķikat nev-'arûsı cilve kıldı

Çü hürşid-i haķikat oldu tâlî
İçinde nûrı Haķķ'uñ oldu lâmi'

Haķikî mihr çünkim şaldı pertev
Mecâzî maħvoldı çün meh-i nev

Bir gece Yusuf Züleyha'yı kucaklamak ister. Ama Züleyha baş eğmez. Yusuf'un ısrarını görünce yanından kaçar. Eteği, onu yakalamak isteyen Yusuf'un elinde kalır. Züleyha Yusuf'a dönüp: "Ben senin eteğini yırtmıştım. Şimdi ödeştik" der.

⁷⁴ Kocar = kucaklar.

⁷⁵ Big' olurlar = bigi olurlar; mu'ânık = birbirinin boynunu sarılan.

Züleyha'nın dünya isteklerinden yüz çevirdiğini gören Yusuf, onun için bir saray, daha doğrusu bir tapınak yaptırır. Buraya yerleşen Züleyha, cihan kaygısından canını kurtararak, gönlü sevinç içinde vakit geçirir, böylece yıllar geçer.

Bir gün Yusuf ata binmeğe hazırlanır. Ayağı özengiye bastığı sırada, Cebrail: "Yol kapalı, acele etme, öteki ayağımı özengiye atmak bile nasip değildir" dediğini işitince "va'de"nin tamamlandığını anlayarak sevinir. Adamlarından birini çağırarak vasiyetlerde bulunur. O sırada Cebrail elindeki elmayı Yusuf'a uzatır. Yusuf elmayı alıp koklayınca ruhunu teslim eder. Yusuf'un ölümünü duyan halkın ağlayıp inlemesi gökleri tutar. Göz yaşları deniz gibi akar, kimi göğsünü, kimi başını döğür, felekler karaya boyanır. Haber Züleyha'nın kulağına da gider. O, zehir yutmuş gibi yere yıkılır. Üç gün başını kaldırmaz. Üçüncü gün biraz kendine gelip de halkın yasını görünce yeniden yuvarlanır. Üç gün de böylece kahr. Sonra kendini toplayarak yanıp yakılır, ağlayıp inler. Sevgilisinin mezarına varıp toprağına yüzünü gözünü sürer, son beyitler:

Bu mâhuñ hırmenine düşdi çün od v.242b

Vücûdı âsmâni oldu pür-dûd

Düşüp sâye bigi serv-i revâni

Yüzün toprağına urdı virdi cânı

Hikâye burada bitiyor. Şair hikâyenin sonuna eklediği "Mev'ıza ve Nasihat" başlıklı bir manzumeden ve onu izleyen bir gazelden sonra "Hatime" başlıklı bölümde padişahı övüyor. Son beyitler:

Cihân ser-keştesin emrüne râm it 244b

İki 'âlemde maşşûduñ tamâm it

Bu dürc-i nazm içinde derc olan dür

Yidi biñ yidi yüz yitmiş yididür